

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0192

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

XV. HOOFDSTUK.

*Arbor Aluminosa. Leba.**De Aluyn-Boom.*

Hæc est pusilla arbor, crus plerumque crassa, raro viri crassitiem habet. Ejus truncus non vere rotundus est, sed angulosus, instar Gajani; corticem gerit tenuem, externe glabrum, interne album, ficcum, & fragilem, ita ut vetustus cortex integer ab arbore separari nequeat. Rami sunt duri & firmi, folia irregularia sunt, Lansii foliis quodammodo similia, sed minora, magisque cum Cerasinis vetustis convenientia, ab utraque parte acuminata, non crassa, attamen firma, glabra, & late virentia, sex pollices longa, binos lata digitos, ad oras maxime & tenuiter ferrata, non autem acute, subtilibus & incurvis costis donata, saporis primo dulcescentis, dein ingrati. Ex foliorum alis brevis progerminat petiolus, qui in quatuor vel quinque alios minores subdividitur, quibus acuta & viridia insident capitula, magnitudine seminis Sinapios, quæ sese in flosculos aperiunt minimos, in sex apices divisos, nunquam in totum apertos, sed semi-clausos, in hisce stamina quædam conspiciuntur parva, antheras luteas gerentia. Fructus itidem sunt pusilli instar Pisi, sed plani & apice incurvo ornati, instar tenerorum Mangæ fructuum. Intus officulum reconditur fuscum & nigricans, superius planum, inferius angustum, granulosum quasi.

Arboris lignum est pallidum, album, durum, & lentum instar Cofassi; floret autem pluviosis mensibus.

Nomen. Latine *Arbor aluminosa*. Amboinice *Leba*.

Locus. Raro hæc occurrit arbuscula, immo vix in Amboina, & tantum hinc inde in locis apertis ac montibus. In occidentalibus insulis penitus ignota est.

Ufus. Amboinenses hujus arboris foliis ac cortice utuntur loco aluminis ad rubrum colorem tingendum, quod peragitur supra memoratis radicibus *Bancudu* & *ligno Sappan*, cunctis enim pigmentis constantiam addit, uti in ora Cormandelensi hunc in finem adhibetur herbula *Say*, præsertim si supra memorato *Caju Nenu* utantur, tum hujus arboris folia ac cortex summi sunt usus, quorum defectu pigmentum nimis pallide rubens esset. Idem quoque cortex & folia exficari possunt, inque usum adservari, atque in alias mitti regiones ad tingendum.

Tabula Centesima

Ramum exhibet *Arboris aluminosa*.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Ganitrus. Ganitri.

Ganitrus inter altissimas silvestrium arborum numerari meretur, estque proportionaliter crassa, sed non amplam gerit comam, quum ejus rami majores plerumque in altum erigantur, qui in longos gracilesque dividuntur ramulos flagellosos, quibus folia insident solitaria, aliquando autem per ordines obposita, quædam vero irregularia, Cerasinis foliis similia, seu illis præcedentis *Leba*, sed longiora, sex septemque pollices longa, binos lata, ad oras obscure ac tenuiter ferrata sunt, suntque porro glabra, tenuibus per texta venis, brevibusque insidentia petiolis, in inferiore parte angustata; decidua vero rubent instar cancri cocti, immo multa in ipsa rubent arbore eo tempore, quo fructus maturefcunt, quo colore hæc arbor e longinquo dignosci potest, eoque magis, quum coma sua supra alias emineat arbores.

Flores post folia progermant, qui breviores sunt, & adunati in ramulorum summo conjunguntur, racemi autem floriferi simplices sunt petioli, tres, quatuor, ac quinque post folia in ramulis progermant, uti in *Ribesiis*.

Quis-

Dit is een kleene boom, meest in de dikte van een dyc, en zelden van een man. De stam is niet regt rond, maar boekig, gelyk de Gayang-boom; de schorsse is dun, van buyten glad, en van binnen wit, droog, en breeksaam, zo dat men de oude schorsse niet geheel van den boom kan brengen. De takken zyn hard en styf, de bladeren staan zonder order, en Lanze-bladeren wat gelyk, doch kleender, en nader met die van de oude Kersse-bomen over een komende, agter en vooren even spits, niet dik, egter styf, glad, en blyde-groen, 6. duymen lang, 2. vingers breed, aan de kanten digt en fyn gezaagt, dog niet scherp, met subtile en kromme ribben, van smaak eerst zoetachtig, daar na onaangenaam. Uyt den schoot der bladeren komt een kort steeltje voort, 't welk zig weder in 4. a 5. kleendere verdeeld, aan dezelve zitten spitse groene knopjes, in de grootte van Mostaart-zaad, die baar in zeer kleene bloempjes openen, in 5. spitzen verdeeld, nooit ter degen geopen, maar half gesloten, daar inne men kleene draadjes met geele nopjes ziet. De vruchten zyn insgelyks kleen, als een Erwete, dog een weinig plat, en met 't spitze na voren gekromt, als jonge Mangus. Binnen leydt een bruyne swarte korf, boven breed, onder spits, en als gegranuleert.

Het hout is bleek, wit, hard, en taay, als Cofassu; zyn bloeytyd is in de regen-maanden.

Naam. In 't Latyn *Arbor aluminosa*. Op Amboinsch *Leba*.

Plaats. Men vind dit boompje zeer weinig, zelfs in Amboina hier en daar op lustige heuvelen en bergen. In de Westersche Eylanden is 't onbekent.

Gebruik. De Amboinezen gebruiken deze schorsse en bladeren, in plaats van Aluyn, by 't rood verwen, het welk ze doen met de bovenstaande wortelen van *Bancudu* en *Sappan*-hout, want het geeft alle verwen een vastigheid, gelyk men op de Kust Cormandel doet met het kruiden *Say*, inzonderheid als ze 't bovengemelde *Caju Nenu* gebruiken, zyn deze bladeren en schorsse noodzakelyk, zonder dewelke de verwen ligt-rood of al te bleek werden. Dezelfde schorsse en bladeren kan men ook drogen, bewaren, en uyt de Landen voeren, om by het verwen te gebruiken.

De hondertste Plaat

Vertoont een Tak van de *Aluyn-Boom*.

XVI. HOOFDSTUK.

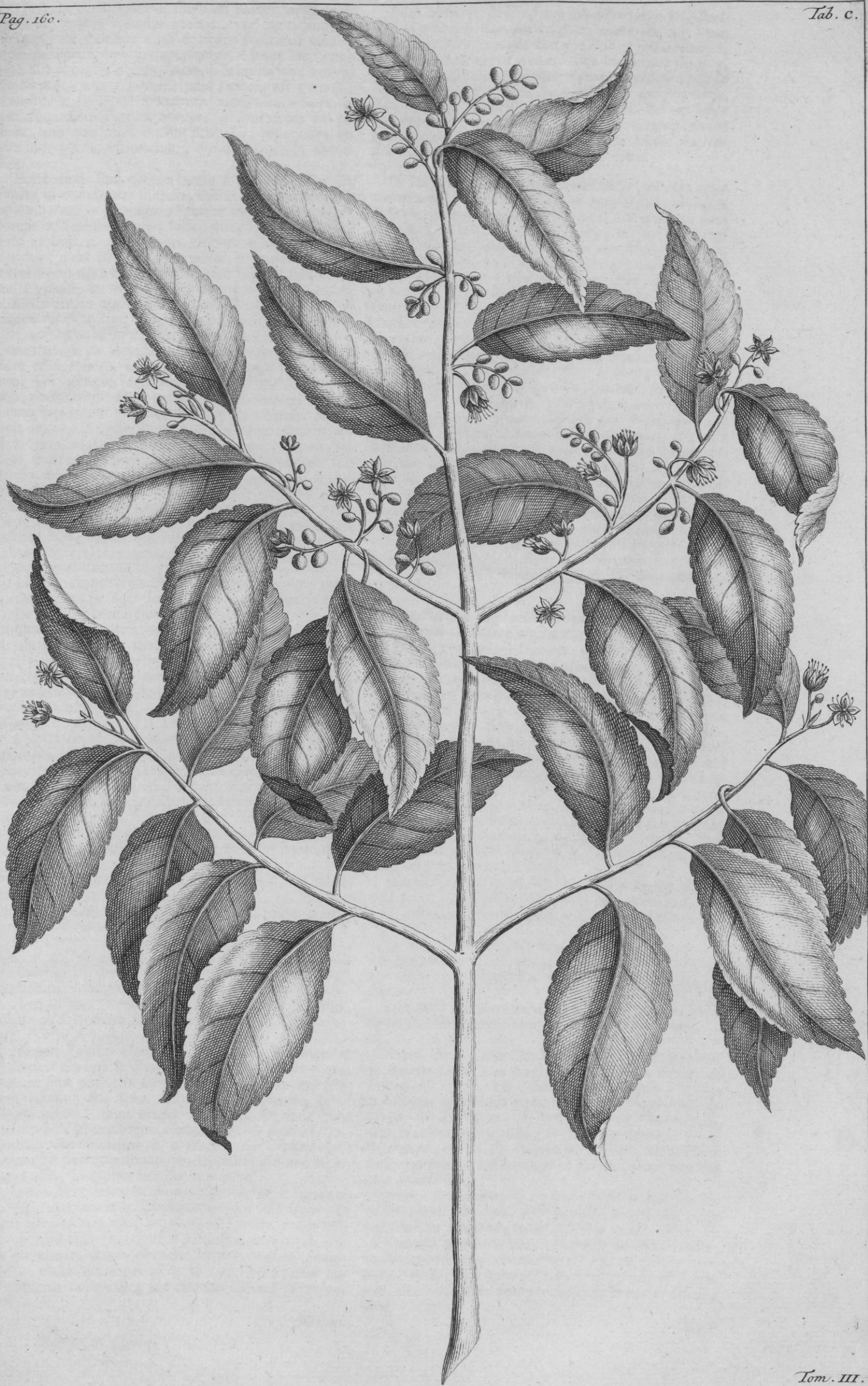
De Ganiter-Boom.

Ganitrus is mede eene van de hoogste Wout-bomen, en dik na advenant, doch met geen breede kruyn, dewyl de hooft-takken meest om hoog staan, verdeeld in lange en ranke gaerten, daar aan staan de bladeren enkel, zomtyds in ryen tegen malkander, zommige verwerd, mede na de Kersse-bladeren gelykende, of na 't voorgaande *Leba*, dog langer, namentlyk 6. en 7. duymen lang, twee dito breed, aan de kanten zo donker en fyn gezaagt, dat men 't qualyk bekenen kan, en dat meest na voren toe, voorts glad, met subtile ribbetjes, en op korte steelen staande, na agter toe smal; de afgevallene worden zo rood als een gekookte Kreeft, ja zelfs veele die nog aan den boom hangen, omtrent de tyd dat de vruchten ryp zyn, waar aan men dezen boom van verre bekenen kan, te meer, alzo by met zynen kruyn boven anderen uytsteekt.

Het bloeyzel komt voort agter de bladeren, dewelke als dan wat korter zyn, en digt op malkander aan 't uytterste der takkens, de bloem-trosjes zyn enkele steeltjes, 3. 4. en 5. agter de bladeren aan de ryskens, gelyk aan de *Aalbesien*.

Ieder

Quisque vero flosculus singulari infidet longiusculo petiolo, calicis formam gerens, vix digiti unguem longus, ex quinque albis & acutis formatus petalis, quæ nunquam penitus aperiuntur. Inter hæc quinque alia locantur petala, superius in multa tenuia divisa filamenta, cætera interna pars repleta est penicillo minore ex similibus filamentis composito. Si flores per semi-diem fuerunt abrupti, purpurascunt vel rubent, totusque simul decidit flosculus, relinquens capitulum pistillo coronatum, quod in fructum excrefcit.

Folia tum sine ordine locata sunt, sed arcte sibi juncta in ramulorum summo, qui in longum desinunt apicem, uti in Varingis. Fructus solitarii dependent longis ac tenuibus ex petiolis, qui perfecte sphærici sunt globuli, paulo majores globulo sclopeti, primo virides, dein cærulei, intermixto purpureo colore, exterius quodammodo glabri, sed rugosis simul maculis notati, ac sæpe minoribus tuberculis & venulis distincti, intus ingens reconditur officulum rotundum, pauca viridi tectum carne, non autem succosa, sed fragili, acsi arena adspersa esset, saporis austeri, in penitus vero maturis ac deciduis, vinosi quodammodo, qui fere edules sunt, officulum durum est, sed in quatuor vel quinque segmenta dividi potest, inque medio perforatum fere totum est foramine, estque porro per totam ejus peripheriam foraminulis ac foveis notatum, unde penitus granulosum adparet, acsi a vermibus exesum esset, quod tamen ipsi elegantem præbet formam, putaret enim inperitus tali modo per artem esse elaboratum, inæqualis autem sunt hæc officula magnitudinis, instar vulgaris globi sclopeti, plerumque rotunda, quædam vero pyriformia, media sunt instar globuli sclopeti manualis, minima vero instar pisi fusci, quæ in una eademque tali modo crescunt arbore. Invenitur autem ejus species, quæ plerumque minores gerit baccas, cujus folia contra sunt majora quam in vulgari, novem nempe ac decem pollices longa, tres cum dimidio lata.

Sic quoque tertia ejus occurrit species, sed in Amboinarassima, quæ minima etiam gerit officula illis mox memoratæ speciei, haud multo majora vulgari piso, ab utraque parte parum compressa & plana, fulcis eleganter excavata, quæ etiam omnium pretiosissima sunt, & in veteri India mercaturæ haud vulgari inserviunt, quinque istæ futuræ externe vix in officulo adparent, si vero perforantur, facile secedunt ac decidunt, minima vero sunt duriora, ac perforationi resistunt, magna species ubique in silvis sub arboribus decidua reperitur, cujus externa vero computruit caro, cinerea est, nec æstimata, quæ autem a vaccis vel avibus comeduntur, ac per secessum iterum emittuntur, in fuscum vergunt colorem, quoque magis sunt fusca hæc officula, eo meliora, ac magis expetita, qui color per macerationem in aqua marina quodammodo conquiri potest.

Arboris truncus non semper rectus est, sed parum sinuosus, atque aliquando adeo crassus, ut bini vix viri ipsum ulnis complecti possint, ac prope radices parvas gerit alas.

Ejus cortex est glaber, sique incidatur, flavescit, lignum pallide albicat, porosum est, seu foraminulis perforatum, si per transversum sectum examinetur, nihilominus tamen est satis durum & grave.

Anni tempus. Fructus maturescunt Junio & Julio, usque in Octobrem sub arboribus decidui inveniuntur.

Nomen. Latine *Ganitrus*. Malaice & Javanice ac Baleyice *Ganitri* & *Ganiter*, quæ nomina per totam Indiam sunt nota. In Celebe apud populum Boegensem vocatur *Boa Sima*. Amboinice *Aymanu*, h. e. avium arbor, dum magni volucres, imprimis aves annuæ ac Vespertiliones, ejus comedunt fructus, quibusdam *Amale* dicitur, h. e. arbor annua, quum Amboinenfes putent gallinas quotannis ista in domo morituras esse, in quibus hoc lignum ardet.

Locus. Hæc arbor in multis aquoæ Indiæ locis nota est, maxima ejus species in cunctis montibus, & altis silvis Amboinæ, parva vero species rarior est, & in Amboina fere ignota, minima mediæ speciei in quibusdam etiam occurrit locis Amboinæ, maxime in montibus *Oerimeffing* in *Leytimora*, inter cujus officula sæpe etiam illa minoris speciei inveniuntur.

Ieder bloempje staat op een byzonder langachtig steeltje, in gedaante van een kelkje, schaars een nagel van een vinger lang, gemaakt van 5. witte en spitze blaadjes, die zig nooit ter degen openen. Binnen dezelve staan 5. andere, die zig boven in veele vezeltjes verdeelen, en de rest na binnen toe is mede uytgevuld met een penceeltje, van diergelyke vezeltjes gemaakt. Het bloeizel een halve dag afgebroken zynde, werd paars of roodachtig, en het gebeele bloempje valt af, nalatende een knopje met een stilet boven op, waar uyt de vrucht werd.

De bladeren staan alsdan zonder order, en dicht agter malkanderen, aan 't uytterste der ryskens, met een lange spits voor uyt, gelyk aan de *Varinga*. De vruchten hangen ydel, en aan dunne lange steelen, het welk zyn regt ronde bollekens, wat grooter dan een *Musquets* kogel, eerst gras-groen, daar na blaauw, zo nogtans dat 'er wat purper onder schynt, van buyten wel effen, dog met ruyge plekken, en dikwils met kleene beuveltjes en aderen, binnen leyd een groote ronde steen, omgeven met weinig vleesch, 't welk groen is, doch niet zappig en bryzelig, als of het zandig was, van smaak wrang, maar in de gebeele rype, die afgevallen zyn, wat wynachtig en eenigzints bequaam om te eeten, de steen is hard, doch kan in viere en vyven verdeeld werden, en heeft in de midden een gaatje, dat bykans doorgaat; voorts over 't gebeele lyf vol kuyltjes en groeven, die hem gansch korlig maken, en als of by van wormen doorwreten was, 't welk hem egter een mooy fytzoen geeft, want men zoude zeggen, dat by door konst also gegraveert was. Zy zyn van ongelyke grootte, want de grootste zyn als een gemeene *Musquets*-kogel, meest rond, zommige peervormig, de middelbaare zyn als een *Pistool*-kogel, en de kleenste als een graauw *Erwete*, en groeyen onder malkanderen aan een boom. Men vind echter een zoorte, die doorgaans kleene besien draagt, wiens bladeren daar en tegen grooter zyn als aan de gemeene, te weten 9. en 10. duymen lang, 3. breed.

Zo is 'er ook nog een derde zoorte, dog in Amboina gansch raar, derwelke nog kleender steenen draagt, dan die van de naastgenoemde zoorte, niet veel grooter dan een gemeene *Erwete*, aan wederzyden wat plat, met groefjes zeer aardig uytgehoud, derwelke ook de kostelykste van allen zyn, en in oud Indien tot een groote *Koopmanschap* dienen; de vyf woegen kan men van buyten aan den steen qualyk bekenen, maar als men daar aan begint te boren, zo vallen ze ligt van malkander, doch de kleene zyn harder, en kunnen 't boren verdragen; 't groot geslagt over al in de bosschen onder de bomen leggende, en daar 't buytenste vleesch afgerot is, zyn graauw en ongeagt, maar die van de *Koebeesten* of *Vogels* gegeten worden, en door den afgang weder uytgeworpen, trekken na den bruynen, en hoe bruynder deze korls, hoe beter zy zyn, en meer gaagt, welke couleur men met het weeken in zeewater eenigzints kan te wege brengen.

Den stam is niet altyd regt, maar wat bogtig, en zomtyds zo dik, dat hem twee mannen pas omvademen konnen, hebbende by de wortelen eenige kleene vlerken.

De schorffe is effen, als men daar in snyd, geelachtig; het hout is bleek-wit, poreus, of vol gaatjes, als men 't over-dwers gekapt aanziet, niet te min redelyk hart en swaar.

Sayzoen. De vruchten werden ryp in Juny en July, en tot in October vind men ze onder de bomen leggen.

Naam. In 't Latyn *Ganitrus*. Op Maleyts, Javaans, en Baleyts *Ganitri* en *Ganiter*, welke namen door gebeel Indien bekend zyn. Op Celebes by de Boegische Volkeren *Boa Sima*. Amboinsch *Aymanu*, dat is *Vogel-boom*, dewyl de groote *Vogelen*, als *Jaar-vogels* en *Vleermuizen*, deze vruchten gaarn eeten, by zommige *Amale*, dat is *Jaar-boom*, om dat de Amboinezen geloven, dat de Hoenderen jaarlyks in dat buyt zullen sterven, daar men dat hout brand.

Plaats. Dezen boom is op veele plaatzen van water-Indien bekend, de groote zoorte op alle bergen, en hooge bosschen van Amboina, maar de kleene zoorte weinig, en in Amboina meest onbekend. Ik zegge de alderkleenste, want de middel-zoorte vind men ook bier en daar in Amboina, en dat in 't gebergte van *Oerimeffing* op *Leytimor*, daar onder men zomtyds eenige korls van de kleenste vind.

Majori autem copia occurrit in Celebe, in imperio Boegenfi. In orientali Javae parte circa urbem Balimbangan, in Madura, Bima, & quædam etiam, sed raræ arbores, inveniuntur in ipsa Baleya, ubi major species cæterum vulgaris est.

Ufus. Hujus arboris lignum aliquando ædificiis inservit, potissimum vero ad trabes & superiores ædium partes adhibetur, circa solum enim non est durabile, raro autem ex silvis petitur, quum grave sit, nec facile deferri possit, atque etiam oportebat esse lignum arborum, quæ per aliquod tempus fuere prolapsæ: Fructus, uti dictum fuit, a cunctis avium majorum generibus eduntur, quique decidunt, a vaccis, in quarum stercore officula depurata inveniuntur. Homini- bus edules quoque sunt, sed potissimum ex lusu, & ad tempus terendum, uti pastores ac rusticorum pueri in Baleya illos edunt.

Plurimum commodum præbent hujus arboris officula & nuclei, qui ob miram ipsorum formam grati sunt, atque in silvis ab exteriore carne depurati inveniuntur, oportet autem, ut non diu fuerint prolapsi, quum fordidum ac pallide cinereum alioquin adquirant colorem. Cuncta autem hæc officula non bonæ sunt notæ, sed illa tantum, quæ haud multo majora sunt piso, & eleganter fusca, quæ ut conquirantur, toti sacci hisce officulis colligendi sunt, minimique horum eligendi, vel cuncta simul vili venduntur pretio mercatoribus. In Java, Baleya, & Madura tota horum vulgarium massa seu tria millia ponderum venduntur pro sexaginta imperialibus, siquæ media & minima species sint electa, cætera abjiciuntur. Media species plebi venditur, minima vero species expetitur a Benjanis & Codjis pro flaminibus & Bramineis, qui magnam pecuniæ quantitatem pro hisce inpendunt, ita ut florenos aliquot pro manipulo horum dent, si eleganter sint angulosa & fusca juxta ipsorum sententiam. Hæc autem perforant, inque lineas ducunt, atque ex regionis istius more collo vel pectori adpendent, uti apud alios cum Coralliis id fit. Æthiopum flamines ex his quoque formant *Tassiebes* seu rosaria ad preces fundendas. Divites vero inter binos Ganitros aureum interligant corallium, unde & Chinenfibus dicuntur *Kimkungsi* h. e. aurea & dura semina. Codjæ optime norunt veros Ganitros a spuris distinguere, ob ingens enim pretium adulterarunt hæc ex duro quodam ligno.

In Java norunt artem, qua Ganitros cogunt crescere in minorem formam, si nempe fructus modo progerminent, majorum ramorum corticem deglubunt, uti & quandam trunci partem, tali autem modo, ne arbor pereat, hinc Ganitri non multum excre- scunt, sed pusilli sunt & granulosi, quum alimentum fructibus subtrahatur, quod novo inservit cortici. Bangi tres quatuorque simul uni adligant amento, quod puerorum brachiis & pedibus circumducunt contra incantamentum seu *Catogoran*, caro exterior ab his quoque editur.

Tabula Centesima Prima

Ramum exhibet *Ganitri*.

Ubi Litt. A. *major Ganitri* officulum seu spurium denotat.

B. *Medium*.

C. *Minimum* ejus officulum.

Meerder heeft men daar van op Celebes in het Boegische gebied. Op 't Oosterfche deel van Java omtrent de Stad Balimbangan, op Madura, Bima, en ook weinige op Baley zelfs, daar anders de groote zoorte gemeen is.

Gebruik. Het hout van dezen boom dient zomtyds tot den huysbouw, meest tot balken en bovenhouten, want omtrent den grond is 't niet durabel, doch het word weinig uyt het bosch gebaald, om dat het swaar valt om te slepen, en dan moet het nog van bomen zyn, die een tyd lang omgelegen hebben: De vruchten, als gezegt, werden van alderhande groot Gevogelte gegeten, en die afvallen van de Koebeesten, in wiens drek men dan de seboonge- maakte korls vind. Menschen kunnenze ook eeten, doch meest tot tyd-verdryf, gelyk de Herders en Boere-jongens op Baley doen.

Het meeste profyt heeft men van de korls en steenen, dewelke wegens haar fatzoen aangenaam zyn, en die men in 't bosch van 't buytenste vleesch gezuuyvert vind, doch die moeten niet lang gelegeen hebben, want anders wordenze leelyk, en doots-graauw. Zy zyn dan nog niet alle goed, maar alleen die geene, die niet veel grooter dan een Erwete, en mooy bruyn zyn, om welke te hebben, moet men gebeele zakken vol van allerhande slag vergaderen, en als dan de kleinste wytzoeken, of zo te zamen voor een geringe prys aan de Kooptieden overlaten. Men koopt er op Java, Baley, en Madura, een gebeel last of 3000. ponden van dit gemengt goetje voor 60. realen, en als men 't middel en kleinste slag wytgezocht heeft, smyt men de rest weg. De middel-zoorte werd voor de slegte luyden verkogt, maar de kleinste zoorte zoeken de Benjanen en Codjas voor haare Priesters en Braminees, die veel geld voor deze korls spenderen, zo datze wel 10. realen voor een hand vol geeven, die mooy geboekt, bruyn, en na baren zin zyn. Zy doorboorenze, rygenze aan snoeren, en dragenze na haar lands manier om 't lyf en den bals, gelyk wy de Koralen doen. De Moorfe Priesters maken ook bare Tassiebes of Pater-nosters daar van, om bare gebeden te lezen. De ryke voegen telkens tusschen twee Ganiters een goude Koraal, en daarom noemen bet de Chinezzen *Kimkungsi*, dat is goude harde zaden. De Codjas zyn zeer geslepen om de regte Ganiters van de valsche te onderscheyden, want wegens de groote prys heeft men dezelve beginnen na te maken uyt eenig hart hout.

Op Java hebbenze dit Konst-stuk om kleene Ganiters te doen wasschen, als de kleene vruchten even beginnen voor den dag te komen, dan schillenze van de groote takken den bast af; als mede een partye van den stam, doch zodanig, dat den boom niet uitgaat; hier door werden de Ganiters kleen en gekorlt, wordende bet voedzel de vrucht onttrokken, en tot een nieuwe bast aangewent. De Bangis rygen 3. en 4. te zamen aan een snoertje, en hangenze de Kinderen om de armen en de beenen, tegens Belesing of Catogoran, bet buytenste vleesch eetenze ook.

De hondert en eerste Plaat

Vertoont een Tak van de *Ganiter-boom*.

Alwaar Letter A. de grootste ofte de valse steen aanwyft.

B. De middel-zoort.

C. De kleinste zoort.

